

УДК 81'373.21:82-1.09=411.21'02

ТОПОНІМИ В ДОІСЛАМСЬКІЙ АРАБСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Святослав Горба

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1/239, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто ороніми, ойконіми, хороніми та гідроніми в муалляках Імрууль-кайса, Тарафи, Зугейра та ан-Набіги, окреслено шляхи можливої інтерпретації окремих географічних назв у поезії.

Ключові слова: топонім, муалляка, доісламська арабська поезія.

Доісламська арабська поезія – один із найяскравіших етапів становлення арабської літератури, норми і поетичні закони якої стали обов'язковими в наступні століття. “Період завершального формування доісламської поезії і її розквіт припадає на 532–622 рр.” [3, с. 41]. Серед пам'яток літератури цього періоду, що дійшли до нас, найціннішими вважаються муалляки (*mu‘allaqāt*) – великі арабські поеми, які полюбили декламувати і слухати араби. І. Фільштинський зазначив, що середньовічні арабські філологи, дотримуючись традицій своїх доісламських попередників, з величезної маси давніх поетичних творів виділяли сім або дев'ять чи навіть десять найкращих поем-касид, що належать найвидатнішим поетам [5, с. 61].

Щодо походження терміна “муалляка”, деякі вчені вважають, що термін походить від слова ‘allaqa “вивішувати”, “підвішувати”, оскільки давні арабські поеми вивішували на стінах язичницьких храмів для всенародного визнання. Проте цю етимологію відкинули пізніші вчені, пояснивши, що назва походить від іншого значення цього ж слова “зв'язувати”, “нанизувати”, оскільки давні араби порівнювали процес створення віршів з нанизуванням намистин при виготовленні намиста [5, с. 62].

Доісламська арабська поезія багата на порівняння, описи, незвичайні епітети та гіперболи. Окрім цього, тексти цієї поезії насичені значною кількістю топонімів.

Дослідження цих топонімів ускладнюється тим, що власне сама поезія творилася з кінця V століття по середину VII століття, тобто передавалася давньою арабською мовою, ще до створення Корану і до формування класичної

арабської мови. “Усі поетичні твори передавалися усно професійними декламаторами, згодом вже в кінці VII–VIII ст. основні твори доісламських поетів були записані” [1, с. 21]. Тому певні географічні назви могли змінити або декламатори, або ті, хто згодом, у наступні століття, записували поезію.

Варто також наголосити, що давні араби, бедуїни не вирізняли себе з-поміж природи, вважаючи себе її частиною, тому, описуючи своє життя, а саме: битви, мандрівки, полювання тощо, автор інколи вказував лише назву місцевості, в якій він перебував, не описуючи її.

“Бедуїн уявляв світ як єдине ціле, де немає незначних явищ чи предметів. Тут все має єдину вартість. Давньоарабська культура не дійшла до філософського пояснення світу, проте її художнє вираження вирізняється надзвичайною яскравістю і образністю. Людина не протиставляє себе світові, вона відчуває себе частиною світостворення” [3, с. 26].

Ці причини, а також діалектні особливості мови Аравійського півострова, впливи інших мов на арабську, різні історичні події, що відбувалися в Аравії в давні часи, сприяють виникненню перешкод у дослідженні географічних назв цього регіону, проте, проаналізувавши використання топонімів у доісламській арабській поезії, можемо дізнатися про певні факти з історії арабського народу, про заселеність території, звичаї, інколи побут тощо.

Мета роботи – визначити, які географічні назви переважають у муалляках найдавніших арабських поетів, з’ясувати, які класи топонімів у поезії чисельніші і які причини цього.

Матеріалом дослідження слугували географічні назви, які наявні в творах таких поетів: Імруулькайса, Тарафи, Зугейра та ан-Набіги. У роботі увагу зосереджено на оронімах, ойконімах, хоронімах і гідронімах.

Серед проаналізованих топонімів давньоарабських поем найбільшу групу становлять ороніми, зокрема назви гір, долин, а також пустель.

Багато оронімів трапляється в поезії Імруулькайса. Такі назви гір – ас-Сітар (‘as-sitār), Язбуль (yaǒbul), Катан (qaṭan), Кутайфа (kutayfa), аль-Канан (‘al-qanān), Сабір (šabīr).

‘alā qaṭanan bi-š-šaymi

Праворуч над Катаном був дощ,

‘aymanu šawbihi

wa ‘aysaruhu ‘alā s-sitāri fa

А над Сітаром і Язбулем – з лівого

-yaǒbuli

боку

faḏḥā yasuhūhu ‘almā’ ḥawla kutayfa

І почалася злива над Кутайфою

wa marra ‘alā ‘l-qanān

І пройшла над аль-Кананом.

Більшість оронімів називають географічні об’єкти, що розташовані на Аравійському півострові: гори **Субан** (‘as-sūbān), схили гори **Сальма** (salmā).

Ця гора розташована в регіоні, де проживало плем’я тайй.

Або ж:

kāna šabīran fi ‘arānayn wablihi

Була гора Сабір під дощем,

kabīr ‘ūnāsīn fi biḡadin muzammali

Наче вождь, закутаний у біджаб.

Також у поезії трапляються такі назви: нагір'я Кабкаб (kabkab) і гори Аджа ('aǧā') та Саглян (šahlān).

'uqāb tadallat min šamārīhi

Орел хизувався на гілках [дерев]

šahlān

Сагляну.

У перекладах поезії ан-Набіги знаходимо такі назви гір, як гора Уруль та Тін. Часто ті ж самі назви географічних об'єктів використовували поети з різних племен.

li-salmā bi-šarqī l-qanān manāzil

*Домівка Сальми на сході **Канану.***

Проте в поезії Імруулькайса знаходимо назву гори, що розташована за межами Аравії:

'ā ḡāratunā ṭinna al-ḥuṭūba tanūb

Сусідко наша! Біди настагають

wa ṭinni tuqīm mā 'āqāta

І я залишусь тут, допоки стоїть

'asīb

Асіб.

Ця гора розташована на території сучасної Туреччини, недалеко від Анкари. Наявність цього ороніма в поезії підтверджує те, що Імруулькайс багато подорожував та свого часу здійснив подорож у Візантію до імператора Юстиніана I, згідно з переказом, повертаючись на Батьківщину, помер на схилі саме цієї гори, однак, як стверджують деякі історики, гора Асіб є на території Аравійського півострова [4, с. 13]. Проте наявність назв географічних об'єктів, що існували за межами Аравії, у доісламській арабській поезії радше виняток, оскільки більшість оронімів все ж таки пов'язані з територією Аравійського півострова.

Щодо назв долин, то вони також численні, це пояснюється ще тим, що населення Аравійського півострова переважно було кочовим, тому описуючи своє життя, зокрема переміщення чи перебування на певній території, поет вказував назву долини, рівнини або ж пустелі, в якій його плем'я перебувало на той час, також орієнтирами були вищевказані гори.

У перекладах доісламської поезії трапляються назви таких долин: Зу Марах, Ар-Райян, долина Дарраджа і Мутасалліма, а також долини Міна, що розташована в епіцентрі арабського життя, біля Мекки.

У Тарафи знаходимо такі слова:

li-ḥaūla 'āḥlāl bi-barqa

Сліди кочівлі Хаули в піщаній

šahmad

долині **Сагмад**

tulawwiḥu ka-bāqī l-wašm fi-

Видно здалеку, наче залишки

zāhiri l-yad

татуювання на руці.

В Імруулькайса:

wa taḥsibu salma lā tazālu

Досі думає Сальма про нашу

ka 'ahdinā

зустріч

bi-wādi l-ḥuzāmā 'āw 'alā

*У **Ваді аль-Хузама** чи в **Рас Авалі.***

rassi 'āw'āl

Топонім Ваді аль-Хузама можемо перекласти як долина аль-Хузама.

Також серед оронімів трапляється пустеля аль-Габіт.

wa 'ālqā bi-šahrā' l-ḡabīṭ ba 'ā'ahu

*Скинув у пустелі **аль-Габіт** свій товар*

*(Скинула в пустелі **аль-Габіт** свою ношу).*

Наступний численний пласт топонімів, що трапляється в давньоарабській поезії – хороніми. Зокрема, наявні назви територій відомих широкому загалові, деякі з них у наш час називають не лише певну територію, а ще й країну, наприклад, Бахрейн (baḥrayn), Ірак ('al-'arāq), Ємен (yaman), Оман ('umān), Сирія ('aš-šām), Ліван (lubnan).

wa sārū bihim bayna l-'arāq wa naḡrān

Довели їх [в землі] між Іраком і Наджраном.

Також вжито назви відомих територій Аравійського півострова – Хіджаз ('al-ḥiǧāz), Неджд (naǧd), Наджран (naǧrān).

Окрім цих хоронімів, існують певні назви, території розташування яких потребують додаткового дослідження і тлумачення. Такими є назви різних місцевостей: Бадалян (badalān), аль-Акік, що розташована біля Мекки ('al-aqīq,) аль-Джива ('al-ǧiwā).

layālīnā bi-n-na 'fi min badalān

Наші ночі на вершинах Бадаляну.

Також такі назви територій, як Хазн (hazn), можливо, походить від арабського слова hazn – тверда, горбиста земля; Ар-Рукматейн ('ar-ruqmatāni), що тлумачиться як “дві галявини”; Ваджра, як вказує В. Гіргас у своєму словникові, ваǧга – місцевість з дикими звірами, розташована між Меккою і Басрою, можливо, назва походить від лексеми waǧīga – боятися або ж waǧr – страх, оскільки наголошується на перебуванні диких звірів на цій території [2, с. 864].

Серед топонімів, що вжиті в досліджуваній нами поезії також наявні ойконіми та гідроніми. Щодо ойконімів, то перед нами постає проблема вирізнання, що саме вважалося населеним пунктом у доісламські часи, оскільки більшість бедуїнів були кочівниками, не проживали ані в містах, ані в селах, тому назв конкретних населених пунктів у поезії небагато.

По-друге, постає проблема детального дослідження стоянок племен, де вони перебували певний час. З віршів стає зрозуміло, що аравійські поети часто надавали назви таким місцям, проте походження цих назв важко встановити, це потребує подальших детальних досліджень, іноді такі назви можна сплутати з назвами цілої місцевості, наприклад, рівнини чи пустелі.

wa taymā' lam yatruk bihā

Жодного стовбуру пальми в Тейма

ǧiǧ 'a nahlatin

не лишилось

wa lā ūṭuman illā mašīdan bi

Жодних споруд, окрім тих, що на

-ǧandali

схилах.

wa hum 'ašhābu yawmi 'ukāǧ

Вони господарі днів в Укязі.

Укяз розташований неподалік Мекки, саме там відбувався щорічний ярмарок, а також поетичні змагання аравійських поетів. І. Фільштинський вказав, що це оаза [5, с. 31], Алі Субх у своїй статті назвав Укяз містом [4, с. 11]. Це найменування належить до ойконімів, а саме до комонімів, а решта виявлених назв населених пунктів – астіоніми.

У проаналізованих творах можемо виділити такі населені пункти, як Мекка (makka), Ясріб – давня назва Медини (yaṣrib) – головні міста Аравійського

півострова, а також Хіра (hīra) – столиця Лахмідського князівства, що утворилося на кордоні Аравії і Месопотамії на початку VI століття [5, с. 22].

bi-yašriba ... dārihā

У Ясрібі... її домівка.

Щодо творів Імруулькайса, то в його поезії ми знаходимо назви міст, які були на його шляху до Візантії, а саме: сирійські міста Хомс (himṣ), Хама (hamā) і Баальбек (ba'lbakk) – територія сучасного Лівану, а також місто Анкара ('ānqara/'ānqira), поблизу якого, згідно з переказом, поет помер.

laqad 'ānkaratī ba'lbakk wa *Не впізнав (відрікся) мене Баальбек*

'āhluhā

і його жителі.

...ḡāwaznā hamā...

...ми проїхали місто Хама...

rub qaṣīda mutaḥayyara

tabqā gadān fī 'ānqira

Скільки касид моїх найкращих

Залишиться завтра в Анкарі.

Щодо гідронімів, то в проаналізованому матеріалі їх небагато, проте згадано ріку Євфрат ('al-furāt). Наприклад, у ан-Набігі є такі рядки:

...'al-furātu īzā habba 'ar-rḡyāhu lahu

...раптово здійнявся вітер на Євфраті.

Отже, така насиченість давньої арабської поезії топонімами є не випадковою, зрозумілим стає те, що для жителя Аравії важливо було надати назву певному географічному об'єктові, таким способом позначали певну територію, яку поет вважав своєю, такою, що належить його роду, племені. Ті ж самі назви гір, долин у творах поетів з різних племен частково підтверджують причини багатьох воєн та військових конфліктів – відсутність кордонів між територіями племен, що призводило до того, що кілька племен вважали одну і ту ж територію своєю. Серед проаналізованого матеріалу найбільше прикладів на позначення гір та долин, однією з причин такої кількості оронімів є кочовий спосіб життя бедуїнів, відсутність постійних населених пунктів, що зумовило те, що жителю Аравії потрібно було ідентифікувати своє життя з більшими територіями, відповідно, використовували назви долин, рівнин, гірських хребтів, навіть назви певних значних територій, регіонів, тому окрім оронімів, значне місце у роботі займають хороніми. Назви міст трапляються рідко, за винятком поезії Імруулькайса.

Дослідження топонімів, які наведені в доісламських арабських поемах, потребує подальших ґрунтовних та фахових вивчень, зокрема щодо тлумачення назв географічних об'єктів, вивчення об'єкта номінації, наприклад, розмежування підкласів ойконімів, а саме, астіонімів та комонімів, а також з'ясування ролі і значення назв географічних об'єктів в доісламській арабській поезії.

Стаття: надійшла до редакції 15.01.2013

доопрацьована 22.05.2013

прийнята до друку 19.06.2012

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белова А. Г. Введение в арабскую филологию / А. Г. Белова. – М., 2003. – 68 с.
2. Гиргас В. Ф. Арабско-русский словарь к Корану и Хадисам / В. Ф. Гиргас. – СПб., 2006. – 915 с.
3. Петрова Л. А. История арабской литературы VI–XVIII вв. : конспекты лекций / Л. А. Петрова. – К., 2011. – 231 с.
4. Субх Алі. Імру аль-Кайс як засновник теорії арабського вірша та його муалляка / Алі Субх // Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. – Східні мови та літератури. – Вип. 2. – 1999. – С. 8–13.
5. Фильштинский И. М. Арабская литература в средние века / И. М. Фильштинский. – М., 1977. – 290 с.
6. The Divans of the six ancient Arabic poems / Ed. W. Ahlwardt. – London. – 1870. – 223 с.

TOPONYMS IN PRE-ISLAMIC ARABIC POETRY

Svyatoslav Horba

*The Ivan Franko National University of L'viv,
professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
1, Universytets'ka Str., room 239, L'viv, Ukraine, 79000*

The article traces oronyms, oikonyms, horonyms and hydronyms in mu'allaqats Imruulqais, Taraifa, Zuhayr and an-Nabiga, characterizes the ways of possible interpretation of certain place names in poetry.

Key words: toponym, mu'allaqat, pre-Islamic Arabic poetry.

ТОПОНИМЫ В ДОИСЛАМСКОЙ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ

Святослав Горба

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра востоковедения имени профессора Ярослава Дашкевича,
ул. Университетская, 1/239, Украина, 79000*

Исследовано оронимы, ойконимы, хоронимы и гидронимы в муаллаках Имрууль-кайса, Тарафы, Зугейра и ан-Набиги, намечены пути возможной интерпретации отдельных географических названий в поэзии.

Ключевые слова: топоним, муаллака, доисламская арабская поэзия.